

داستان اسلحه

حسین معزینیا

www.ketab.ir

سرشناسه: معززی‌نیا، حسین، ۱۳۵۲-گردآورنده.
عنوان و نام پدیدآور: داستان اسلحه: دریاهای جنگی ایران و
جهان/حسین معززی‌نیا.
مشخصات نشر: تهران: انجمن سینمای انقلاب و دفاع مقدس، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری: ۳۳۲ ص: مصور.
شابک: ۴۱۰۰۰ ریال، 5-1214-04-978-ISBN
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
یادداشت: نمایه.
موضوع: فیلم‌های جنگی -- تاریخ و نقد.
شناسه‌ی افزوده: انجمن سینمای انقلاب و دفاع مقدس.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۶ م ۹ ج ۹/۱۹۹۵ PN
رده‌بندی دیویی: ۷۹۱/۴۳۸۵
شماره‌ی کتابشناسی ملی: ۱۱۵۵۰۳۷

داستان اسلحه

حسین معززی نیا

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه، نوبت چاپ: اول، ۱۳۷۸

لیتوگرافی: مقدم، چاپ جلد: آوازه، چاپ متن: کامیاب

قیمت: ۴۱۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۴-۱۲۱۴-۵

حقوق چاپ و نشر محفوظ است.

تلفن: ۸۸۸۰۷۸۳۴

فهرست

۱	مقدمه
۱۱	سینمای جنگ: تاریخی به قدمت سینما
جنگ جهانی اول	
۲۳	تاریخچه
۲۵	در سنگرهای گل آلود جبهه‌ی فرانسه
۳۷	چرخش چاقوی فیلم‌ساز در زخم تماشاگر
جنگ جهانی دوم	
۴۷	تاریخچه
۴۹	از گتوهای ورشو و دروازه‌های استالینگراد تا...
۷۷	تصویر اصیل میدان‌های نبرد
۸۹	نجات سرباز رایان چگونه فیلم‌برداری شد
۱۰۷	جنگ چیز باشکوهی نیست
جنگ ویتنام	
۱۲۳	تاریخچه
۱۲۷	چاله‌های دوزخ در سرزمین سرسبز
۱۳۷	همه‌ی مصائب یک فیلم‌ساز
۱۴۵	فیلمی در حال تکوین
۱۶۱	در جنگ برنده‌ای وجود ندارد
جنگ خلیج فارس	
۱۷۳	تاریخچه
۱۷۵	آغشته به شن‌های صحرا و نفت‌های سوخته
۱۸۱	بیابان‌هایی به جای تالار دادگاه
۱۸۵	یک جنگ رسانه‌ای

جنگ بوسنی

۱۹۱	تاریخچه.....
۱۹۳	نسل‌کشی در بالکان.....
۱۹۹	مرز مبهم واقعیت و مجاز.....
۲۰۳	دراز کشیدن بر روی یک مین.....

جنگ ایران و عراق

۲۰۹	تاریخچه.....
۲۱۳	معناهای بیان‌شده، قصه‌های تعریف‌نشده.....
۲۳۷	گزارش اقلیت.....
۲۵۹	دردسرهای میل به پر زدن.....
۲۸۱	آواز کشتگان.....
۲۹۱	زیبایی‌شناسی جلوه‌های ویژه.....

۳۱۱	اعلام.....
-----	------------

مقدمه

جنگیدن عمل عجیبی است. واقعاً عجیب است. فکرش را بکنید؛ آدم‌ها بیش‌ترین زحمت‌ها، طاقت‌فرساترین موقعیت‌ها، عمده‌ترین هزینه‌ها و باارزش‌ترین سرمایه‌هایشان را صرف کاری می‌کنند که هدف نهایی‌اش کشتن و دریدن و متلاشی کردن پیکر جاندار انسان‌های دیگری است که «خصم» فرض می‌شوند. باهوش‌ترین و مبتکرترین انسان‌ها تبدیل به فرمانده‌های زبده‌ای می‌شوند که لازم است از تمام هوش و حواس و تجربه‌شان بهره بگیرند و نقشه‌هایی برای جنگ طراحی کنند که در صورت موفقیت به پاره پاره شدن بدن انسان‌های بیش‌تری بینجامد تا بتوان در کنار پیکر بی‌جان آن‌ها خاکی را که در تصرفشان بوده به چنگ آورد و ندای پیروزی سر داد!

در دنیای امروز حجم عمده‌ای از بودجه‌ی سالیانه‌ی هر کشور و بخش قابل توجهی از سرمایه‌های فکری و نیروهای علمی تراز اول هر دیار صرف تدارک تسلیحات پیچیده‌ی جنگی و ابزارآلات نظامی می‌شود که کارایی نهایی‌شان

تکه تکه کردن انسان‌های دیگر است! دنیای غربی نیست؟ اما از سوی دیگر، در کنار این جنبه‌ی خشن و ناگوار جنگ، بسیاری از خصایص زیبای انسانی هم در پهنه‌ی برپایی همین جنگ‌ها به ظهور می‌رسد. رویارویی بی‌واسطه‌ی جنگجویان با مرگ باعث می‌شود که شرکت‌کنندگان در هر نبرد، همیشه بیش از هر موقعیت دیگری مرگ را قرین خود ببینند، و می‌دانیم که همجواری با مرگ بسیاری از خصلت‌های پنهان آدمی را آشکار می‌کند؛ ترس را زائل می‌کند و درون را صیقل می‌دهد.

به سابقه‌ی ماجرا که رجوع کنید، می‌بینید این وضعیت از همان ابتدای تاریخ برقرار بوده و نسل بشر از همان بدو امر موضع دوگانه‌ی عجیبی در قبال جنگ داشته است؛ از یک سو جنگیدن و به قتل رساندن یکدیگر نهایت قساوت و درنده‌خویی و از مصادیق معین غلبه کردن خوی حیوانی بشر است که بی‌تردید در هر آیین و مسلکی زشت‌ترین و هولناک‌ترین خطای ممکن انگاشته می‌شود، و از سوی دیگر، می‌بینید که بزرگ‌ترین افتخارات، بزرگ‌ترین حماسه‌ها و دلاوری‌ها و پهلوانی‌ها به واسطه‌ی وقوع جنگ رخ داده و شورانگیزترین لحظات بسیاری از افسانه‌های کهن همان لحظاتی است که جنگ برپا می‌شود و نیروهای خیر با فداکاری و از جان گذشتگی بر نیروهای شر غلبه می‌کنند. این دوگانگی غریب در همین جاست که میدان نبرد از یک سو محل بروز زیباترین خصایل انسانی است و پهنه‌ی شجاعت و دلاوری و حماسه و افتخار شمرده می‌شود و از سوی دیگر مکانی است تاریک و مخوف، مملو از بدن‌های دریده و خون‌های بر خاک ریخته و سرهای از بدن جدا شده. کدام یک از این دو جنبه حقیقت دارند؟ کدام یک اصالت دارند؟ بستگی به تفسیر ما دارد؟ یعنی قضاوت ما به عنوان فاتح جنگ در این سو یا مغلوب جنگ در سوی دیگر است که به یکی از این دو تصویر اصالت می‌بخشد؟ یا باید به این عقیده برسیم که جنگ‌های میان انسان‌ها ذاتاً محل بروز همین دوگانگی و تناقض‌اند؟

□

بدیهی است که سینما از ابتدای شکل‌گیری‌اش نمی‌توانسته از روایت

داستان‌هایی درباره‌ی جنگ‌های انسانی خودداری کند. هر چه باشد، از ابتدای تاریخ، جنگ مهم‌ترین اتفاقی بوده که موقعیت اقوام انسانی، سرنوشت تمدن‌ها و سرانجام سیطره‌ی حاکمان را مشخص کرده است. در حواشی هر جنگ هم انبوهی حادثه و خاطره و واقعه وجود دارد که به کار داستان‌سرایی می‌آید. بنابراین، «سینمای جنگی» از همان اولین سال‌های ظهور سینما موجودیت می‌یابد. با این حال تعیین محدوده‌ی آن‌چه با عنوان «ژانر جنگی» شناخته می‌شود کاری بسیار دشوار است. جنگ و حواشی‌اش در بسیاری از فیلم‌های تاریخ سینما حضور داشته است، اما به اعتقاد بسیاری از منتقدین، صرف‌رِایت کردن داستانی بر مبنای یک جنگ، نمی‌تواند فیلم ساخته‌شده را وارد حوزه‌ی ژانر جنگی کند. بسیاری از فیلم‌های تاریخ سینما بر مبنای جنگ‌های تاریخی اولیه، جنگ‌های روم باستان، جنگ‌های صلیبی، جنگ‌های منجر به پیروزی یک انقلاب مثل انقلاب روسیه و انقلاب فرانسه و یا درگیری‌های داخلی اقوام یک منطقه شکل گرفته‌اند، اما خیلی‌هایشان در ژانر جنگی دسته‌بندی نشده‌اند. مثلاً فیلم‌هایی درباره‌ی جنگ‌های تمدن‌های اولیه، جنگ‌های صلیبی و جنگ‌های روم باستان را معمولاً در ژانر تاریخی-حماسی قرار می‌دهند. از تعصب^۱ (دیوید وارک گریفیث-۱۹۱۶) که داستانی درباره‌ی جنگ‌های بابل دوران باستان را روایت می‌کند اما یک فیلم تاریخی محسوب می‌شود گرفته تا مجموعه‌ی ارباب حلقه‌ها^۲ (پیتر جکسن-۲۰۰۱-۳) که برخی از درخشان‌ترین و شورانگیزترین صحنه‌های جنگی تاریخ سینما را در خود دارد، اما یک فیلم فانتزی محسوب می‌شود.

یا مثلاً سلسله‌ماجرای درگیری‌های امریکایی‌ها با اقوام بومی ساکن این کشور (سرخ‌پوست‌ها) عموماً در ژانر وسترن طبقه‌بندی می‌شود. وسترن‌ها خیلی از اوقات به مؤلفه‌های سینمای جنگ نزدیک می‌شوند و اصلاً در بعضی از نمونه‌ها دقیقاً داستان جنگ با سرخ‌پوستان را روایت می‌کنند، اما باز هم در ژانر جنگی طبقه‌بندی نمی‌شوند. حتی فیلم‌هایی را که به ماجرای جنگ شمال و جنوب در کشور امریکا پرداخته‌اند، بسته به ساختار داستانی‌شان، در ژانری

فیلم‌های جنگی معمولاً در صدر جدول فیلم‌های محبوب مخاطبان سینما طبقه‌بندی نمی‌شوند. اصلاً ژانر جنگی ژانر چندان محبوبی نیست. شاید به این دلیل که فیلم‌های جنگی معمولاً خشن و تلخ‌اند و فضای مردانه‌ای دارند. زنان و کودکان نقش چندانی در میدان‌های نبرد و مأموریت‌های جنگی بر عهده ندارند و طبیعی است که فیلم‌های جنگی هم نتوانند در داستانی که طراحی می‌کنند، جای چندانی برای آن‌ها در نظر بگیرند و خود به خود مخاطبی که جایی برای خود در داستان فیلمی که می‌بیند پیدا نکند و امکان همذات‌پنداری با قهرمان‌ها نداشته باشد، از تماشای آن فیلم لذت چندانی نخواهد برد. می‌دانیم که با حذف زنان و کودکان از فهرست تماشاگران سینما، درصد عمده‌ای از بینندگان یک فیلم کاهش می‌یابد. شاید هم محبوب نبودن فیلم‌های جنگی به این دلیل است که هر لحنی که در پیش بگیرند، باز هم تبلیغاتی و سفارشی فرض می‌شوند. فیلم‌های جنگی لاجرم با سیاست پیوند مستقیم دارند و چون پرهزینه‌اند و فیلم‌های گرانی محسوب می‌شوند، معمولاً حساسیت‌های سفارش‌دهنده‌های دولتی‌شان را در نظر می‌گیرند.

فیلم‌های جنگی معمولاً پروپاگاندا به حساب می‌آیند و در خدمت سیستم. شاید در هیچ ژانر دیگری مسئله‌ی تبلیغاتی بودن یا نبودن یک فیلم به این شدت مطرح نباشد. اگر هم از این جنبه‌ی تبلیغاتی مبری باشند، ضد جنگ از آب در می‌آیند و فضای تیره و تار و ضد حماسه‌ای را به نمایش می‌گذارند که باز هم مورد پسند تماشاگران عمده‌ی سینما قرار نمی‌گیرند. در واقع، تنها فیلم‌های جنگی محبوب، آن‌هایی هستند که از فضای جنگ برای نمایش قهرمان‌بازی و عملیات محیرالعقول استفاده می‌کنند که در نهایت به سمت خلق نوعی فضای فانتزی پیش می‌روند و تصویر متقاعدکننده‌ای از واقعیت جنگ را نمی‌توان در آن‌ها یافت. معمولاً این نوع فیلم‌ها مخاطبان گسترده‌ای یافته‌اند، و گرنه بهترین فیلم‌های جنگی تاریخ سینما بیش‌تر مورد علاقه‌ی منتقدین و مخاطبان خاص واقع شده‌اند. در حالی که در ژانرهای دیگر چنین نسبتی برقرار نیست و درباره‌ی بهترین فیلم‌های ژانر میان منتقدین و تماشاگران

اشتراک نظر وجود دارد.

مجموعه مقالات این کتاب در بررسی سینمای جنگی و موضوعات پیرامون این گونه‌ی سینمایی شکل گرفته‌اند. منابع مکتوب در این حوزه آن قدر کم‌شمار است که اضافه شدن هر کتاب جدید می‌تواند برخی از نقص‌ها و کمبودها را جبران کند. با این حال، تلاش کرده‌ایم در این کتاب کار متفاوتی انجام دهیم و بر خلاف نمونه‌های مشابه، از طریق تفکیک وقایعی که منجر به ساخته شدن فیلم‌های جنگی شده‌اند پیش برویم. یعنی ابتدا به خود جنگ‌ها و شرایط و دلایل شکل‌گیریشان بپردازیم، فیلم‌های ساخته‌شده درباره‌ی هر جنگ را مرور کنیم و سپس مباحث جزئی‌تر را مورد توجه قرار دهیم. خاصیت این نحوه‌ی ورود به بحث این است که اولاً بر خلاف منابع مشابه که معمولاً دانستن وقایع هر جنگ را برای مخاطب بدیهی فرض می‌کنند، ابتدا اطلاعاتی درباره‌ی پس‌زمینه‌ها و حوادث اصلی هر جنگ ذکر کرده‌ایم و پس از آن به فیلم‌های مرتبط با آن جنگ پرداخته‌ایم و ثانیاً از آن‌جا که جنگ‌ها را به ترتیب تاریخ وقوعشان مورد بررسی قرار داده‌ایم، بررسی سینمای جنگ نیز خودبه‌خود سیر تاریخی یافته و تحولات فرمی و مضمونی فیلم‌ها را در این مسیر می‌توان مشاهده کرد.

بدیهی است که نمی‌توان ادعا کرد همه‌ی فیلم‌های جنگی در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ژانر جنگی ژانر پُر فیلم و مفصلی است و بعید است که بتوان در کتابی با این حجم به همه‌ی آثار این عرصه پرداخت. اما می‌توانیم بگوییم که در مقایسه با نمونه‌های قبلی، کار جامع‌تری انجام داده‌ایم و به نمونه‌های بیش‌تری اشاره کرده‌ایم که می‌تواند برای تحقیق‌های بعدی راهگشا باشد. طبعاً تمرکز کار بر فیلم‌های داستانی این ژانر قرار گرفته و بررسی فیلم‌های مستند را به مجالی دیگر واگذار کرده‌ایم. تعداد، تنوع و کیفیت فیلم‌های مستند جنگی بسیار چشمگیر است و پرداختن به آن‌ها کتاب جداگانه‌ای می‌طلبد. شاید روزی فرصتی بیابیم و در آن کتاب فرضی، تجربیات مهم مستندسازان جنگی جهان را مورد ارزیابی مفصل قرار دهیم؛ از تجربیات

جذاب گروه‌های مستندساز انگلیسی به سرپرستی جان گریسون که در جنگ جهانی دوم آثار مهمی پدید آوردند تا نسل‌های بعدی سینماگران مستند جهان و نیز آثار قابل توجه گروه تلویزیونی جهاد سازندگی در کشور خودمان که با سرپرستی سیدمرتضی آوینی، مجموعه فیلم‌های بالارزشی درباره‌ی دفاع هشت‌ساله‌مان تولید کردند.

□

قرن بیستم مقطع عجیبی از تاریخ بشر امروز است که جنگ‌های بزرگ و وحشتناکی را به خود دیده است؛ جنگ‌هایی که به اندازه‌ی بزرگی دستاوردهای تکنولوژیک این قرن و گسترده‌ی امکانات ساخت و ساز سلاح‌های بی‌سابقه‌ی کشتار جمعی، بی‌نظیر و غریب‌اند. تا پیش از این قرن، سینما وجود نداشته که بتواند تصویر جنگ‌ها را ثبت کند. ما در این کتاب به تصویری پرداخته‌ایم که سینما از جنگ‌های مهیب این قرن ارائه داده است. این صد سال آن قدر پر زرد و خورد و بلاخیز بوده که نمی‌توان به‌سادگی همه‌ی وقایع نظامی‌اش را پوشش داد. ما بر روی شش جنگ مهم تمرکز کرده‌ایم: جنگ جهانی اول، جنگ جهانی دوم، جنگ ویتنام، جنگ خلیج فارس، جنگ بوسنی (منطقه‌ی بالکان) و جنگ ایران و عراق. بقیه‌ی جنگ‌ها، یا ساخته شدن فیلم‌های مهمی را در پی نداشته که جا برای کار مطالعاتی جدی باقی بگذارد، یا تعداد فیلم‌های ساخته‌شده درباره‌شان بسیار اندک است. به همین دلیل به برخی فیلم‌های مشهور تاریخ سینما در این مجموعه اشاره نشده، مثل مجموعه فیلم‌هایی که درباره‌ی جنگ شمال و جنوب آمریکا ساخته شده و از نمونه‌هایی مثل تولد یک ملت* (گریفیت - ۱۹۱۵) و جنرال* (باستر کیتن - ۱۹۲۶) آغاز می‌شود و به نشان سرخ دلیری* (جان هیوستن - ۱۹۵۲)، افتخار* (ادوارد زویک - ۱۹۸۹) و کلدمانتین* (آنتونی مینگلا - ۲۰۰۳) می‌رسد. و همچنین مجموعه فیلم‌های جنگ کره که اولین حضور نظامی آمریکا در منطقه‌ی آسیای جنوب شرقی محسوب می‌شود و بخشی از سلسله درگیری‌های طولانی‌مدت آمریکا در این منطقه برای جلوگیری از گسترش کمونیسم را تشکیل می‌دهد. درباره‌ی این جنگ هم فیلم‌های قابل

توجهی مثل مش^۱ (رابرت آلتمن-۱۹۷۰) ساخته شده است، اما ماجراهای این جنگ بعدها تحت الشعاع جنگ ویتنام قرار گرفت. و نیز فیلم‌هایی مثل کشتزارهای مرگ^۲ (رولند جافی-۱۹۸۴) و آن سوی رانگون^۳ (جان بورمن-۱۹۹۵) که به ماجراهای مشابه در کامبوج و برمه می‌پردازند. و فیلمی مثل سقوط بلیک هاوک^۴ (ریدلی اسکات-۲۰۰۱) که درباره‌ی عملیات نظامی چندروزه‌ی آمریکا در سومالی در سال ۱۹۹۲ است. و فیلم‌های پراکنده‌ای که به جنگ‌های داخلی برخی کشورها می‌پردازند مثل شرم^۵ (اینگمار برگمان-۱۹۶۸) و لایرنه پان^۶ (گی‌یرمو دل‌تورو-۲۰۰۶) و فیلمی مثل وضع بشر^۷ (ماساکی کوبایاشی-۱۹۵۹) که به جنگ‌های مختلفی نظر دارد تا از این طریق نسبت کلی انسان با جنگ را در دوره‌های متفاوت تاریخی بررسی کند. و فیلم‌هایی که جنگ خاصی را مورد نظر ندارند و وضعیت کلی نظامی‌گری جدید را مورد تحلیل قرار می‌دهند مثل دکتر استرنج‌لاو^۸ (استنلی کوبریک-۱۹۶۴) و سرباز جین^۹ (ریدلی اسکات-۱۹۹۷). پرداختن به فیلم‌هایی از این دست در قالبی که ما برگزیده‌ایم دشوار بود و فقط می‌توانیم امیدوار باشیم که در چاپ‌های بعدی این کتاب راهی برای پوشش دادن این فیلم‌ها و دیگر فیلم‌های مهم ژانر جنگی بیابیم. همان طور که هر سال فیلم‌های جدیدی نیز در این ژانر عرضه می‌شوند که لازم است به تدریج مورد توجه و ارزیابی قرار بگیرند.

□

این کتاب به همت دوستان انتشارات انجمن سینمای دفاع مقدس و با همکاری نویسندگان و مترجمینی آماده شده که در این‌جا از کمک و دقت نظرشان تشکر می‌کنم. نام نویسنده یا مترجم هر مقاله در جای خود ذکر شده است. تاریخچه‌ی جنگ‌ها را هم خانم کوثر آوینی تنظیم و تدوین کرده است. مقالاتی هم که نام نویسنده‌شان قید نشده توسط نگارنده تألیف شده‌اند.

□ حسین معززی‌نیا

1. Intolerance
2. The Lord of the Rings
3. Gone with Winds
4. Lord of War
5. The Birth of the a Nation
6. The Genarl
7. The Red Badge of Courage
8. Glory
9. Cold Mountain
10. MASH
11. The Killing Fields
12. Beyond Rangon
13. Black Hawk Down
14. Shame
15. Pan's Labyrinth
16. The Human Condition
17. Dr. Strangelove
18. G.I. Jane